اریایان او اریانه:

پـه اریانـه کـې د ویـدي دورې دغـه ټبرونـه پـاتې شـول: الینایـــــان (Alinas)، پکتیـــــان (Paktians)، بهالانیـــــان (Bahalanias)، شــــیوایان (Shivaians)، ویشـــــانیان (Vishaninians)، انویـــــان (Anuians)، دریوهویـــــان (Druhyvians)، تورواشــیان (Turvasaiahs)، یادویـــان (Yaduians) او پورویـــان (Puruians). د کهـــزاد دغـــه انویـان شـاید د مـک ګـورن او چایلـد هغـه اناویـان وي، چـې د مخـه یـې بیـان شـوی دی. دادیکـا دلتـه نـه دي یـاد شـوی او هېـرودوت هغـوی د ګنـدهاریو پـه ډلـه کـې راوړي دي، چـې وروسته به یې بیان وشي.

پـه هـر حـال، دا هغـه ټبرونـه دي چـې د کهـزاد د لیکنـې لـه مخـې څـه یـې پـه باختـر کـې پـاتې شـول او نـور یـې لـه هندوکش نـه واوښـتل او تـر اباسـین پـورې پـه هـوارو او درو کـې ابـاد شـول او د لسـو ملکـانو لـه جنـګ نـه وروسـته چـې لسـو ټبرونـو پکـې ګـډون کـړی وو، لـه اریانـه څخـه ونـه وتـل او پـه خپلـو سیمو کې پاتې شول.

د کهـزاد پـه وینـا پکتیـان یـا پښـتانه لـه باختـر نـه د ټبرونـو د لېـږد پـه وخـت کـې دوه برخـې شـول: "یـوه څانګـه یـې لـه نـورو قبیلـو او کورنیـو سـره د هنـدوکش جنـوب تـه ښـکته شـوه او

په اخر کې د اريانه په جنوب شرقي سختو منطقو او د غرو په لمنو کې مېشت شوه او دغه ځای يې د پکتيانو د استوګنې د ځای په نامه مشهور کړ. "بله برخه يې په خپل ځای پاتې شوه او "د نورو ډېرو قبيلو په شان يې په باختر کې خپل ژوندون ته پسې دوام ورکړ.. (او) دغې ښانګې ويدي او اوستايي مدنيت په بخدي کې تېر کړ.(۱۹) " کهزاد دا هم وايي، چې د هغو "...يوې ښانګې د هغو مهاجرينو سره چې د لمر پرېواته خوا ته لاړل د هريرود په هغې خوا غرنۍ برخه کې د (اترک) او کشف او د حوزې د خزر سواحلو ته نزدې ځايونه ونيول او هغه ځای د دوی په نوم (پارتيا) يعنې د (پارتيانو) په ځمکه مشهور شو چې د اريانا يو ډېر غربي ولايت و. "دی اضافه کوي، چې د هېرودوت د ليکنې له مخې "...يوه کوچنۍ ښانګه لا هم د غرب خوا ته مخکې تللې او د ارمنستان په غربي خوا کې يې استوګنه غوره کړې.... او په دغه ځای کې هم په خپله دوی د پکتيس يا پکتوييس او خاوره او وطن يې د پکتيکا په نامه مشهور شو[۲۰] "

هېرودوت پښتانه د پکتيان (Pactyan) يا پکتيس (Pactycs) او هېواد يې د پکتيک (Pactyic) په نامه يادوي او د هند ګاونډيان يې ګڼي. وايي، چې "نور هنديان هغه دي چې د کسپتي روس (Caspatyrus) او د پکتيک (Pactyic) هېواد ګاونډيان دي. دی د دوی

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

هېواد د هند په شمال کې ښيي او وايي چې "نور هنديان هغه دي چې د هند په شمال کې د کسپتي روس د ښار او د پکتيک د هېواد ګاونډيان دي او دوی د باختريانو په شان ژوند کوي. "دی دا هم وايي، چې "په هنديانو کې دوی تر ټولو ډېر جنګيالي دي[۲۱] " هېرودوت په نورو قرينو کې پکتيان بيا بيا ياد کړي دي. بيلو او کهزاد بيا د پکتيانو د هېواد ساحه مشخصه کړې ده او ويلي، چې هغه له اوسنۍ پښتونخوا (د نولسمې پېړۍ پښتونخوا) سره سر خوري او د اباسين او هلمند سين ترمېنځ پرته سيمه ده[۲۲].

دا هماغه سيمه ده، چې وروسته د ګندهارا او بيا په لر تو پير سره د روه په نامه ياده شوې ده. اصلي يا لومړنی افغانستان هم همدغې سيمې ته ويل کېده. ددغه واقعيت په ملاتړ دا هم ويل کېږي، چې په دغې سيمې کې په ټولو دورو کې پښتانه هم مېشته وو او هم يې پکې کوچي توب کاوه. کهزاد د هېرودوت کسپتي روس د کابل شاوخوا خلک ګڼي او اضافه کوي، چې دغو خلکو "... د پکتيک (يا پښتني) د سيمې خلکو د عرف او عاداتو له کبله له باختريانو سره ډېر شباهت درلود[۲۳] " څنګه چې په باختر کې څه پښتانه پاتې شوي وو، طبيعي ده چې پکتيان به لکه څنګه چې هېرودوت وايي له باختريانو سره په ژوند طرز کې سره ورته وو.

SABAWOON.COM

هېرودوت، چې د تاريخ پلار ګڼل شوی دی په مخزېږدي ۴۸۴ کال په کاريه (Caria) کې زېږېدلی چې په اناتوليې (ننني ترکيه) کې د يونانيانو سيمه وه. هېرودوت له ګرزنده ژوند سره مينه لرله، د پارس او يونان د امپراتوريو ډېرې برخې يې وليدلې او د هغو ولسونو نکلونه او عادتونه يې وکښل، چې يې په خپله وليدل يا يې له نورو نه واورېدل. د تاريخ په نامه د هغه پڼ کتاب د يونان او هخامنشي پارس جګړې بيانوي، خو دده د غه اثر په اصل کې د جګړو بيان نه دی. هغه په زياته اندازه د هخامنشي امپراتورۍ، د اميزانو (Amizons) يا جنګياليو او وژونکو ښځو او د ستيانو د حېرانوونکو تمرينونو بيان ته ځانګړی شوی.

تر هېرودوت د مخه يو څو ليکوالو د ځينو هېوادونو او ولسونو تاريخونه کښلي دي، خو د هغوی راپاتې پاڼې نامربوطې او نيمګړې دي. هېرودوت په ټولې نړۍ کې لومړنی کس دی، چې د کسي کوونکي استعداد يې ښودلی او د ډېرو ملکونو او مهالونو بيان يې د ټول په توګه په منسجم ډول کړی دی. په خپل اثر کې يې اريانونکي عادتونه او عجب مخوقات هم ذکر کړي، بې له دې چې خپلې سرچينې په ګوته کړي. له دې امله په ده باندې د درواغجن او غولول شوي ګمان هم شوی و، خو په دې نږدې وختو کې ارکيالوجيکي کندنو دده ليکنې

تایید کړي دي. دده د تاریخ له برکته ده، چې په لرغوني زمانه کې د یونان او منځنۍ اسیا سیمو ترمېنځ د ولسونو تاریخ دغومره روښان دی، چې د نړۍ بلې سیمې تاریخ په دغه مهال کې هغومره روښان نه دی[۲۴].

هېرودوت د پکتیک هېواد پکتیان ثلور ډلې خلک ښیي، چې د خپلو والیانو (Satraps) له لارې یې هخامنشیانو ته د کال ۱۷۰ تالان (Talents) باج ورکاوه. رچرد فرای د هېرودوت د دغه روایت په هکله شک ښکاره کوي[۲۵]. دی دا هم وایي، چې د هخامنشیانو لاس بری هسې په نامه و او دغه ساتریان یا له دنني خپلواکي نه پوره بهره من وو.

په هر حال، د هېرودوت دغه ثلور ډلې خلک ګنداري (Gandarii)، ستهګیدای (Sattagydae)، اپه ریتای (Aparytae) او دادیکا (Dadicae) وو. ګنداري، سته ګیدای او اپه ریتا هم د خلکو او هم د سیمو په مفهوم نومونه دي، لکه چې اوس هم شینواري، خوګیاڼي، مومند او اپریدي په دواړو مفهومونو یادېږي. کهزاد، غبار او تر هغو د مخه بیلو د دادیکا په اړه اوږده غږېدلي دي[۲۶]. کهزاد د موضوع په اړه هم اوږد او هم په مشخص ډول غږېدلی دی. دوی ټولو ګندهارا د کابل او اباسین ترمېنځ هېواد ښوولی دی او وسېدونکي یې د ګنداري په نامه یاد کړي دي، خو مشخص کړي یې نه دي. ګندهارا

البته د هېرودوت په وخت کې ډېر پراخ نه و. په دغه وخت کې د دغو ټبرونو ملکونه د کابل او پکتیک ترمېنځ پراته وو او پکتیک تر اباسین پورې غزېدلی هېواد و. د هېرودوت د کتاب نقشه هم دوی په همدغه ډول ښیي. ګندهارا وروسته په بودايي دوره کې له کابل نه تر اباسین پورې سیمې ته ویل کېده. داسې ښکاري چې دغه ګندهارا د پکتیک ځای نیولی وي، ځکه چې له هغه وروسته د پکتیک نوم د هېواد په مفهوم یاد شوی نه دی. په هر حال هېرودوت وایي چې ګنداریو او دادیکا له دغسې الاتو نه کار اخیسته، لکه باختریانو، سغدیانو، پارتیانو او خوارزمیانو چې کار اخیسته(۲۷).

د کهزاد په نظر ګندارا یوه پخوانۍ کلمه ده، چې هم په ریګویدا او هم په اوستا کې راوړل شوې ده. ګندهارا (Gandharra) یا ګندها (Gandha) په اصل کې د سانسکرت کلمه ده، د هغه روح په مانا چې په کافور (Incense) کې او سېده او په ریګویدا کې د سوما (Soma) د ساتونکي په توګه یاد شوی دی(۲۸). ګندهارا په اوستا کې د ګندروا (Gandarwa) په نامه له کابلي کریس اسپه (Keresaspa) سره په جنګونو کې یاد شوی دی. ګندهاریان په کوم وخت کې اول له هندوکش او بیا له امو نه واوښتل او سغدیانې ته لاړل او نورو یې د لویدیځ په لور ارغنداو ته مخه وکړه او هلته مېشته شول. بیلو چې

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

د نورو په شان دغه څلور قومونه پکتیان ګڼي وایي، چې په ارغنداو او هلمند کې میشتو ګندهاریو په هلمند کې د ګندهار (Gandhar) په نامه یو ښار ودان کړو چې دغه نوم د کندهار په بڼه تر اوسه هم ژوندی دی، خو دی د هغه وخت اوسېدونکي هندي نژاد ګڼي[۲۹].

اپه ریتا د ټولو پوهانو په نظر اوسني اپریدي دي، چې د هېرودوت په وخت کې د سپین غره په سهیل کې اوسېدل او د ملک لوید یځه څنډه یې له کسپتي روس یا اوسني کابل نه هم اوښتله. کهزاد وایي، چې اپه ریتای په زند او سانسکرت کې د غرني په مانا دی. ستهګیدای د اپه ریتای ختیځ لور ته هېواد کې اوسېدل. کهزاد ستهګیدای د دوو کلمو ترکیب ګڼي، چې لومړی یې (ستا) یا (ست) د سل په مانا او بله یې (ګیدای) د غوا په مانا ده. په دې ډول ستهګیداری د سلو غواوو خاوندیاني شتمن کېږي[۳۰]، لکه په باختر کې په اوستایي دوره کې چې د زراسپه واکمنه کورنۍ له زراسپو نه جوړ ترکیبي نوم و، خو د بیلو په اند ستهګیدای د ځایي لیکوالو له ستهک.شتهک او ختهک سره سر خوري[۳۱]، خو د دغې توجیهه په اړه هغو مره اتفاق نه شته، لکه د اپریدو په اړه چې شته.

د هېرودوت دادیکا او له پښتنو سره د هغو اړیکي یو څه شرح غواړي. بیلو، کهزاد او غبار دادیکا (Dadicae)

SABAWOON.COM

د پښتنو يوه څانګه ګڼي. غبار "از شعبه داديكاى پختانه "(۳۲) څخه ګڼېږي او د كهزاد په وينا داسې ښكاري، چې داديكاى "....د پكتيانو (پښتنو) له څانګو او ښاخونو څخه يوه څانګه ده.(۳۳) " د بيلو په نظر دادي (Dadi) چې يوه وړه څانګه وه د ستهګيداى ګاونډۍ وه، د پخواني داديكا يا دادي تمثيل كوي او اوس په كاكړو كې اوبه شوي، خو خپل پخواني عادتونه يې ساتلي دي. بيلو دا هم وايي، چې داديكا په اول سر كې د كاكړو د ملك اوسېدونكي وو، خو هغوى دوى ورو ورو لاندې او په ځان كې حل كړل(۳۴). غبار هم په دې نظر دى، چې څه داديك د ګندهاريو د فشار له امله له ملك نه ووتل او نور يې "... در بين ګندهاري ها تحليل شدند كه تا هنوز بقاياى داديك ها در حصص لمپاكا (لغمانات)، نجراو، تګاو وغيره بنام ديګان ها ياد ميشوند.(۳۵)" دغه څه له دېنه هم معلومېږي، چې د ديګان يا ده ګان نوم له ابګان، اوګان او اسوه غانه سره ورته دى، چې لومړنى يې د كلي اوسېدونكى او وروستى يې د سورو هېواد كېږي. ديګان په ټولو ليكنو كې كليوال ياد شوى، چې سر و كار يې له كركيلې سره و او ځينې يې پښتو ژبي هم وو او هغسې چې داديكا په اسلامي دوره كې تاجيك شوى، چې وروسته به يې بيان وشي، داسې هم ابګان په همدغه وخت كې افغان شوي دي. تاجكان اوس هم افغان ته "اوغان" او

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

هزاره ورته "اوغون" وايي، چې هماغه پخواني "اوګان" دی.

د غبار په وينا هغه داديکا، چې د ګندهاريو د فشار له امله له خپل ملک نه ووتل، د چترال له لارې په بدخشان او نورو سيمو کې خپاره شول. "قسمتی از شعبه داديکای پختانه در همان عهود قديم از ولايت پاختيا در شرق شمال و شرق ولايت باختر ريخته و صفحات چترال و بدخشان را اشغال و از انجا قسماً بماوراوالنهر پراگنده شدند و همچنان در وادی وسطی افغانستان و صفحات بلوچستان و سيستان منتشر شدند.[٣٦]" داديکا يا داديک بيا په منځنۍ اسيا کې په اسلامي دوره کې په تاجيک يا تاجک ياد شول. صدرالدين عيني وايي، چې "... بعد از اسلام به اينها (خلق فارسی زبان اسيای مرکزی و خراسان) نام (تاجيک) و به زبان شان (زبان فارسی) يا اين که (زبان تاجيکی) لغت داده شده است[٣٧]" خو د رچرډ فرای په وينا ساسانيانو عربان د عراق د تای (Tayy) قوم له مخې تاجکان ونومول او سغديانو هم همدغسې وکړل. په سر کې ټول مسلمانان، چې په هره ژبه ګړېدل په دغه نامه يادېدل، خو په پای کې هغه د منځنۍ اسيا فارسي ژبي مسلمانانو ته ځانګړی شو[٣٨]. عيني له داديکا څخه نه غربېږي او د منځنۍ اسيا خلک سغديان ګڼي. "اينها همان سغديان بودند که در شهرهای مرکزی

ماوراوالنهر در کناره ها، واديها و کوهای زرافشان و باختريان و تخاريان تقسيم بودند.[۳۹] " عيني ساکا هم نه يادوي، چې د منځنۍ اسيا لرغوني خلک وو، دی دا هم نه وايي چې سغديانه تر مخزېږدې ۱۷۰ پورې د باختر يوه برخه وه. د فرای په وينا "په اول کې باختري سلطنت د يوې پراخې سيمې منځی و، چې سغديانه، مرو او په لويديځ کې هرات يې برخې وې، خو څه وخت چې په سغديانه کې خلک ډېر شول، دغه سيمه بېله شوه او شايد په مخزيږدې ۱۷۰ کې د ځايي واکمنو تر لاس لاندې پوره خپلواکه شوې وې.[۴۰] "

بدخشان ته د داديکا دغه لېږد، لکه څنګه چې غبار وايي شايد ډېر پخوا په مخزېږدې پنځمې پېړۍ کې شوی وي. بدخشان تر هغه دمخه او وروسته د داديکا خلکو غته او مهمه مېنه وه. بدخشان په جغرافيوي مفهوم په سهيل کې د بروغيل کوتل او په شمال کې د آق سو يا مرغاب سين ترمېنځ سيمې ته ويل کېږي، يا ويل کېده. د پنجه نهر يې له مېنځ نه تېرېږي او تېرېدل ترېنه ګران نه دي. قومونه د تاريخ په اوږدو کې له هغه نه يوه خوا بله خوا تېر شوي دي. د بدخشان د هوارو اوسېدونکي تاجکان او د پامير د ځنډو او هسکو اوسېدونکي د غلچه ژبو ويونکي دي، لکه مونجي، واخي، روشاني، سنګليچي او نور[۴۱]. دلته د بحث موضوع له تاجکو او په خاص ډول

د غلچه ژبو ویونکو سره د پښتو نږدې والی دی، چې په څو اړخونو کې څرګند دی. د توکم له نظر نه یووالی او د تاریخ له پلوه نږدې والی له دغو پاڼو نه څرګند دی.

پښتنو او دادیکا، لکه چې د مخه ویل شوي، د پېړیو په بهیر کې سره ګډ ژوند کړی. امریکایي انسان پېژندونکی ج. شورمان وایي چې د سلیمان د غرو درو خلکو اقتصاد لکه هسې چې مونټ سټيورټ الفنسټن د نولسمې پېړۍ په پیل کې شرح کړی د دغې پخوانۍ کرنې او مالداري اقتصاد مخلوط دی، چې زیاتره په غرنیو تاجکو کې لیدل کېږي. دی په مشخص ډول وایي، چې "اصلي افغانان" د هغو غرنیو اریایي خلکو یوه برخه جوړوي، چې نن‌نني تاجکان د هغو ډېر ښه تمثیل کوونکي او پاتې شوي دي(۴۲). دغه نږدې والی د دغو خلکو له ژبو نه لا ښه څرګند دی. د اریایي ژبو نامتو ژبپوه مارګن سټرن وایي، چې پښتو په اصل کې د اریایي د هغې شمال-ختیځې ژبنۍ ډلې یوه برخه ده، چې د پامیري ژبې او د سرخ کوتل د ډبرینې لیکنې بخدي ژبې د هغې او سني تمثیل کوونکي دي(۴۳). دی له دغه واقعیت نه دغه نتیجه اخلي، چې پښتانه او تاجکان په لرغونو مهالونو کې یا په یوې سیمې کې اوسېدل او یا سره چم ګاونډي وو، دی په مشخص ډول دغه نظر وړاندې کوي، چې "د پښتنو لومړنۍ سیمه او د دغو پامیري ژبو اولنی محل،

همکـورنۍ، ممکـن جغرافیـوي نـژدې والـی ولـري او د پښـتو لرغـونې څـانګې پـه هغـه ځـای کـې وي چـې لـه یـوې خـوا د منجـي لـه محـل او لـه بلـې خـوا د سـنګلیچې او شـغني لـه محـل سـره نـژدې وي او داسـې هـم د سـاکا لـه یـوې ژبـې سـره یـې تمـاس لرلـی وي، چـې لـه ختنـي ژبـې سـره نـژدې وي.(۴۴) "

مـارګن سـترن پـه عـین حـال کـې دا هـم وایـي، چـې کېـدی شـي د پښـتو لرغـونې بڼـه پاړسـوانه (Parswana) وي، چـې لـه پاړسـو (Parsu) نـه راوتلـې وي(۴۵). پوهانـد مجـاور احمـد زیـار پـه خپـل اثـر (پښتـو او پښـتانه د ژبپوهنې پـه رڼا کـې) د خپـل اسـتاد دغـه نظـر شـرحه کـړې دی(۴۶). زه دلتـه پـه دغـې موضـوع بانـدې د تـاریخ لـه نظـره رڼـا اچـوم او پـه سـر کـې وایـم، چـې څـه وخـت چـې د لفظـي ورتـه والـي پـر بنسـټ حکـم کېـږي، هغـه بایـد پـه تـاریخي واقعیتونـو سـره تاییـد شـي او کـه نـه دغسـې حکـم بـه هـوایي وي، خـو پـه هغـه حـال کـې چـې لفظـي ورتـه والـی بیـا بیـا لیـدل کېـږي، لکـه د مـور کلمـه چـې پـه ټولو اریایي ژبو کې سره ورته ده.

مـارګن سـترن او نـور پوهـان پـه دې کـې سـره یـو دي، چـې پښـتو د اریـایي شـمال-ختیځـې ژبنـۍ ډلـې یـوه برخـه ده، چـې د سـاکا لـه کـومې ژبـې سـره بـه یـې تمـاس لرلـی وي. پښـتانه چـې د ګـڼـې ډلـې پـه توګـه هـر وخـت لـه اریـایي ټبـر نـه بېـل شـوي وي او هسـک شـوي وي ممکـن اول پـه بخـدي کـې څرګند شـوي وي. پـه هـر حـال، لـه پـامیري غرنیـو خلکـو او لـه

دا دیکا سره د دوی په ګاونډیتوب کې پوښتنه او شک نه پیدا کېږي. د دها (Dahae) په نامه د ساکا یوه لویه او پیاوړې ځانګه د بخدي په سیمه کې اوسېدله. دا سې هم پښتانه د ساکا د لوی قوم د مساګیت له ځانګې سره هم په مخزېږدې پنځمې پېړۍ کې په یوې سیمې کې اوسېدل. د ساکا دغه ځانګه د سغدیانې په شمال کې اوسېدله او د ساکا ځو ځانګو یا قومونو د مخزېږدې ۱۴۰ او ۱۳۰ کلوو ترمېنځ له تخاریانو سره په بخدي ودانګل او د یونان-باختري واکمنی یې ختمه کړه او بیا وروسته د یوچیانو په فشار سره سیستان ته شکته شول. د دغې غځې پېښې بیان به زروشي او لکه چې د مخه ویل شوي سغدیانه تر مخزېږدې ۱۷۰ پورې د بخدي تر لاس لاندې سیمه وه، خو داسې شواهد نه شته چې پښتانه به د جوړښت په لومړي پړاو کې د پارس له خلکو سره په یوې سیمې کې یا د یوه بل په ګاونډیتوب کې اوسېدلي وي. پارسیان د اوسني ایران په سهیل کې د فارس په سیمه کې او پښتانه په بخدي کې او پښتونخوا کې اوسېدل. هو، لکه چې ویل شوي بخدي په مخزېږدې پنځمې پېړۍ کې د هخامنشي واکمنو لاندې کړې وه، خو پښتو د ژبې په توګه تر هغه د مخه هسکه شوې وه، چې تاریخي بېلګې به یې زر راوړل شي، نو د مارګن ستړن دغه حکم چې پښتو به له پارسوانه څخه وتلې وي، تر سوال لاندې کېږي. مهمه دا ده چې که

SABAWOON.COM